

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

OSMANLI DÖNEMİ SAKIZ ADASI VE BATI ANADOLU EKONOMİSİ
İÇİNDEKİ YERİ¹

Mehmet TAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi,
Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü,
mehmet-tas@msn.com,
0000-0003-1794-9629

Mevlüt Anıl FİDAN

Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi,
Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü,
mevlut.fidan@ozal.edu.tr
0000-0003-3923-7622

Atıf / Citation: Taş, M. & Fidan, M. A. (2025). Osmanlı dönemi Sakız Adası ve Batı Anadolu ekonomisi içindeki yeri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 14(1), 205-221.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1639182>

Öz

Sakız Adası, İzmir'e 6-7 deniz mili uzaklıkta bir ada parçasıdır. Ada, jeolojik olarak Anadolu yarım adasının Adalar Denizi'ndeki uzantısı konumundadır. Onun Anadolu'ya olan jeolojik ve coğrafi bağlılığına iklim, kültür ve ekonomik yönden bu iki yer arasındaki benzerlikler eşlik eder. Bu ada, tarihsel süreç boyunca özellikle Bizans ve Ceneviz hakimiyetinden sonra 1566'da Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Burada Türkler tarafından yapılan düzenlemeler sonucunda ada ekonomik ve ticari yönden gelişerek önemini artırmış ve Batı Anadolu'nun Avrupa'ya açılan bir penceresi hâline gelmiştir. 17.yüzyıl ortalarından sonra ise adanın ticari ağırlığı güvenlik, elverişlilik, uygunluk ve verimlilik gibi nedenlerle İzmir Limanı'na kaymıştır. Ancak bu tarihten sonra da adanın Batı Anadolu ekonomisi içindeki yeri belli bir düzeyde devam etmiştir. Adanın 347 yılı bulan Batı Anadolu'ya olan ekonomik bağlılığı, demografik ve lojistik bağlılıkla daha da güçlenmiştir. Öyle ki Sakız Adasında yaşayan insanların akrabaları İzmir, Aydın, Çeşme ve İstanbul'da yaşarken ada sakinlerinin ihtiyaç duyduğu yiyecek malzemeleri belli dönemlerde Batı Anadolu'dan karşılanmıştır. Adada yaşayan Rumlar, Türkler ve Latinler ile Yahudilerin uzun yüzyıllar boyunca birkaç istisna dışında barış ve istikrar içinde yaşamalarının sırrı gerek kendi aralarında ve gerekse Batı Anadolu ile kurdukları güçlü ekonomik ve kültürel bağlarda yatıyor. Bu çalışmada bu bağlara atıf yapılmakla birlikte işaret edilen ekonomik bağlara mercek tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sakız Adası, Batı Anadolu, Osmanlı Devleti, Adalar Denizi.

1 Bu makale 17-19 Ekim 2024 tarihinde düzenlenen Uluslararası 5.Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresinde Mehmet Taş ve Mevlüt Anıl Fidan tarafından, kongrede özet olarak sunulan "Osmanlı Dönemi Sakız Adası ve Batı Anadolu Ekonomisi İçindeki Yeri" isimli bildirinin yeniden düzenlenmiş ve tam metin haline getirilmiş halidir.

CHIOS ISLAND AND ITS PLACE IN THE ECONOMY OF WESTERN ANATOLIA DURING THE OTTOMAN PERIOD

Abstract

Chios is an island 6-7 nautical miles from İzmir. Geologically, the island is the extension of the Anatolian peninsula in the Sea of Islands. Its geological and geographical connection to Anatolia is accompanied by the similarities between these two places in terms of climate, culture and economy. After the Byzantine and Genoese domination, the island came under Ottoman rule in 1566. As a result of the arrangements made here by the Turks, the island developed economically and commercially and increased its importance and became a window of Western Anatolia to Europe. After the mid-17th century, the commercial weight of the island shifted to the port of İzmir for reasons such as security, convenience, suitability and efficiency. However, after this date, the place of the island in the economy of Western Anatolia continued at a certain level. The economic attachment of the island to Western Anatolia, which lasted for 347 years, was further strengthened by demographic and logistical attachment. So much so that while the relatives of the inhabitants of Chios lived in İzmir, Aydın, Çeşme and İstanbul, the food supplies needed by the inhabitants of the island were supplied from Western Anatolia in certain periods. The secret of the long centuries of peace and stability of the Greeks, Turks, Latins and Jews living on the island, with few exceptions, lies in the strong economic and cultural ties they established among themselves and with Western Anatolia. In this study, while referring to these ties, the economic ties will be scrutinised.

Key Words: Chios, Western Anatolia, Ottoman Empire, Sea of Islands.

Giriş

Adalar Denizi'nin beşinci büyük adası olan Sakız Adası, Anadolu Yarımadası'ndan en dar yeri 4 deniz mili olan dar bir boğazla ayrılır. Sakız Adası, Saruhan adaları grubu içinde yer alır. Esasen bu ada gruba dâhil olan ve Adalar Denizi'nin doğu yakasında yer alan bütün adalar gibi 4. jeolojik zamanda meydana gelen çökmelerin sonucunda oluşmuş olup Batı Anadolu'nun şiddetli çökmeler sunucunda sular altına kalması ile Anadolu anakarasının sular üstünde kalan kısımlarından birisidir Dolayısıyla kuzeyden güneye doğru uzanan ada grupları Anadolu'nun topografik olarak denizdeki uzantısıdır. Bu durum, Anadolu'nun jeolojik ve topoğrafik olarak Sakız Adası dâhil olmak üzere sporad adı verilen bazı adalar üzerinden denizde devam ettiğini göstermektedir (Ak, 2014: 288).

Adaların, deniz içindeki dağılımı ve ana karadaki yerleşim yerlerine uzaklık ya da yakınlığı jeopolitik bir dengenin oluşmasına yol açmıştır. Bunun yansıması olarak Anadolu kıyıları önündeki Saruhan, Menteşe ve 12 Ada gibi ada grupları, ticari ve iktisadi olarak Anadolu'ya bağlı kalırken Yunanistan'a yakın olan Kiklad Adaları gibi adalar da Yunanistan ana karasına bağlı kalmıştır. Aynı şekilde coğrafi olarak Balkan Yarımadasına yakın olan adalar bu dengenin bir sonucu olarak Balkanlara bağlı olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında sadece coğrafyanın zorlaması değil aynı zamanda ana karaya yakınlık, ulaşım kolaylığı, yardım ve ikmal malzemesi alma imkânı, nüfus hareketlerinin yönü ve pazarlara yakınlık gibi ekonomik, sosyal, ticari ya da kültürel nedenler de etkili olmuştur (Ak, 2014: 288).

Sakız ismi aynı zamanda mastika olarak bilinen bir maddenin de adıdır. Mastika, en iyi cinsi burada yetiştirilen, ispirtolu içki ve tatlı imalatında da kullanılan, tıpta ilaç olarak değerlendirilen ve hoş kokusu sebebiyle özellikle yerel halkın ağızda çiğnediği bir maddeyi ifade eder (Örenç, 2009: 6). Bu madde Sakız Adası'nın Ceneviz ve Osmanlı tarihi boyunca en önemli ihraç malzemesi olarak adaya gelir sağlamış ve adanın iktisadi değerini artırmıştır.

Adanın güvenliği, ülke açısından taşımış olduğu değer dolayısıyla önemli olduğu için bunun riske atılması mümkün değildi. Ada merkezindeki Sakız Kalesi'nde adayı yöneten bir muhafız ile yeterli miktarda yeniçeri askeri adanın iç ve dış güvenliğini temin ediyordu. Ancak İstanbul'da tüketilen temel tüketim maddelerinin sevk yollarının üzerinde bulunması, buradaki güvenlik ve istikrarı, diğer yerlere kıyasla daha acil hale getiriyordu. Örnek vermek gerekirse İstanbul'a

Mısır'dan nakledilen kahve yüklü gemiler adada mola verdiklerinde mallarını adaya ya da İzmir'e çıkarması yasaklanmıştı². Bunun sebebi piyasa fiyatı üzerinden kahvenin Sakız ve İzmir'de tüccara satarak Mısırlı tüccarların kaçakçılık yoluyla haksız kazanç edinmesine mani olmaktadır. Öyle anlaşıyor ki Sakız Adası, İzmir'le birlikte yasa dışı ticaretin gerçekleştiği yerlerden birisiydi. Bu durum doğal olarak İstanbul'da kahve fiyatlarını yükselterek görece fakir toplum kesimlerinin temel tüketim maddesi halini almış olan kahveye, erişimini zorlaştırmak suretiyle sosyal gerilimlere yol açıyordu³. Bu ortam ise isyan ve ihtilaller için elverişli bir ortamın kaldırım taşlarını oluşturduğu için devletçe pek de arzu edilen bir durum değildi.

1.Çalışmada Takip Edilen Usul

1.1.Yöntem

Çalışmanın yöntemi olarak, konunun tarihsel bir boyut içermesi nedeniyle Osmanlı arşiv vesikalar ile yerli ve yabancı kaynaklarda yer alan eserlerin incelenmesi yöntemi benimsenmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili Osmanlı arşiv vesikaları transkribe edilerek bilgiler derlenmiş ve daha sonra analiz edilerek metne işlenmiştir. Bu vesikalar, adayı 346 yıl yöneten Osmanlı merkez bürokrasisi tarafından hazırlandığı için bunlara özel bir önem verilmiş, konuyla ilgili yabancı kaynaklar kullanılırken ise baskı tarihi olarak Osmanlı dönemine tekabül eden eserlerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Bu eserler tercüme edildikten sonra ise nesnellik ve uygunluk yönünden elemeye tabi tutularak önyargı ve kişisel düşüncelerden arındırılmış halde metinde kullanılmıştır.

1.2.Ana Sorular

Çalışma birbiriyle ilgili birden fazla soruya cevap içermektedir. Bu sorulardan bazıları, Sakız Adası'nın coğrafi konum olarak Anadolu Yarımadası ile nasıl bir ilişki içinde olduğu, adanın Anadolu'ya coğrafi yakınlığının ekonomik ve sosyal olarak ada sosyolojisini nasıl etkilediği, Osmanlı döneminde Sakız ahalisinin kimlerden oluştuğu, bunlar arasındaki toplumsal, ticari ve iktisadi ilişkilerin yapı ve karakterinin muhtevası ve karşılıklı olarak Anadolu'daki ticari faaliyetlerin adaya etkisi ile adanın ticari kapasitesinin Batı Anadolu'ya etkisi gibi sorulardır.

1.3.Çalışmanın Hedefi

Çalışma, Anadolu'nun iktisadi sınırının farkedilmesini sağlamayı, toplumlar arası iş birliği ve dayanışma ruhunu güçlendirmeyi, uyum ve barış içinde yaşamının bir aracı olarak ticareti ön plana çıkarmayı, Sakız Adası ile Batı Anadolu arasındaki tarihsel bağlara dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Günümüzde Sakız Adası, Osmanlı dönemindeki eski ticari öneminin çok gerisine düşmüştür. Özellikle 1950 yılından sonra ortaya çıkan Kıbrıs meselesinden dolayı adanın Anadolu ile ilişkisi oldukça zayıflamıştır. Onun yeniden ticari ve iktisadi olarak canlanması Anadolu ile kuracağı yakın ticari ilişkilerle mümkündür. Anadolu'nun ise Sakız Adası'nın ticari ve iktisadi gelişmesinden birçok yarar sağlayacağı açıktır. En azından tarihsel ön yargılar ve

² İzmir, 17. yüzyıl ortalarından sonra Sakız Adası'nın sahip olduğu üstünlüğe son vererek ticari anlamda onun yerini almaya başlamıştı. Burası daha 1472 yılında yalnızca ticaretiyle değil aynı zamanda sanayi ürünleriyle de tanınmış bir yerd. Burada her türlü mücevherat itina ile işlenir, çok pahalı ve oldukça güzel kumaşlar, altın ve gümüş işlemeli tunç vazolar imal edilirdi. Savaşlar sebebiyle İran ipek ticaretini elinde bulunduran Ermeniler daha 16.yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de görünmeye başlamışlardı. Daha önce Bursa'da toplanan ve oradan Çeşme yoluyla Sakız Adası'na sevk edilen ipekler İzmir'de toplanır oldu. Zaman içinde, ticaretin merkezi değişince önce tüccarlar ardından Sakız Adası'ndaki konsolosluklar İzmir'e taşınmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin en büyük iskelesi olan İzmir, 17.yüzyılda en çok ticareti İngiltere ve Hollanda ile yapar sonra Fransa gelirdi. Nihayet 18.yüzyılda İzmir'in dış ticaretinde üstünlüğü Fransa devleti aldı (Bkz. Pars Tuğlacı, 1985: 181).

³ İzmir mollası ve voyvodasına hitaben Evail Şevval 1131 (Ağustos/Eylül 1719) tarihinde konuyla ilgili yazılmış olan ve konusu Mısır'dan İstanbul'a kahve taşıyan gemilerin İzmir'e kahve çıkarmasına izin verilmemesi olan hüküm sureti için (bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.129, s.20).

düşmanlıkların bir kısmının ortak çıkarları ön plana çıkarak ticaret ve iktisadi ilişkiler sayesinde aşılabileceği değerlendirilmektedir. Bunun farkedilmesi yeni iş birliklerine kapı aralayacaktır.

2.Sakız Adası'nın Kısa Tarihçesi

Sakız Adası'nın tarihi oldukça eskilere dayanıp, bu adanın ilk yerleşimlerine dair izler Neolitik ve Bronz Çağ'a kadar gitmektedir. Eldeki arkeolojik bulgular, bu adanın pek çok toplumun hâkimiyetine geçerek yüzyıllar boyunca çok sayıda doğu kökenli topluma ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Nitekim M.Ö.8. yy.'da Pan-İyon Birliği'nin yedi şehrinden birisi iken M.Ö.546 yılında Pers Kralı Kiros'a tabi olmuştur. (Eckenbrecher, 1845:11). Ada Yunan hâkimiyeti sırasında M.Ö. 480'de Yunanlar ve Persler arasında gerçekleşen Salamis Deniz Savaşı sonucunda Yunanlar galip gelse de İran kökenli Persler tarafından istila edilmiştir. Sakız Adası, M.S.70 yılında bölgenin en büyük askeri gücü olan Roma İmparatorluğuna dâhil olmuştur. Romalılar, Pontus Krallığı ile yaptıkları savaşta onların verdiği desteğe karşılık olarak kendi yasa ve geleneklerine göre yaşamalarına izin verdi. Onların başına Roma'dan herhangi bir yönetici atamadılar. Ancak İmparator Vespasian, onların bu ayrıcalığını kaldırarak buraya bir konsül temsilcisi atamaya başladı. (Charles A.Kafoid & Prudence W.Kafoid, 1822: 1).

Ada 1346 yılında Cenevizliler tarafından işgal edildi. Cenevizliler genel olarak Sakız Adası'nda dini ve mezhepsel işlere karışmadılar. Cenevizliler kültürel olarak Sakızlılara kendilerini dayatacak iradeye sahip değildiler. Onlar sadece adanın finansal ve ticari işletimiyle ilgileniyordu. Onların ada ahalisine muamelesini şehirde ve kırsal kesimde yaşayanlara yapılan muamele ile "mastichohoria"nın sakinlerine yapılan muamele olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Şehir ve kırsalda yaşayan Sakızlıların kendi özgür iradeleriyle adadan göç etmesine izin veriliyordu. (Goumeno,2006:22).

Osmanlıların Sakız Adası'na yönelik ilk müdahalesi 1380'de Yıldırım Bayezıt'ın Sakız şehrine ve çevre köylerine yönelik saldırısıyla gerçekleşmiştir. Bu saldırı sonrası Cenevizhâkimiyetindeki Sakız Adası, Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak vergi vermeye başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) döneminde İstanbul'un güvenliği için gerekli görülen Semadrek, Taşoz, Limni, Midilli ve Eğribos adalarının fethedilmesi Osmanlıların Adalar Denizi'ne hâkim olma iradesinin birer yansımasıydı. Ancak adanın Türklerce fethi, Kanuni Sultan Süleyman (1560-1566) döneminde gerçekleşmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, adaya sığınan kaçaklara sığınma hakkı verildiği için adayı elinde tutan Justiniani şirketine karşı tepkiliydi. Padişah, saltanatının son seferi olan Zigetvar Seferi öncesi kaptanıderya Piyale Paşa'ya adanın fethi emrini vermiştir. İstanbul'dan hareket eden Piyale Paşa, yetmiş kadirge ile Sakız Adası karşısındaki Çeşme Limanı'na demirleyip kendisini ziyarete gelen Sakız idarecilerini tutuklatmak suretiyle adayı 15 Nisan 1566'da Osmanlı hâkimiyetine almıştır. (Vlasto's, 1913:57).

3.Sakız Adası'nın Osmanlı Devleti Açısından Önemi

Sakız Adası, Osmanlılar tarafından 1566 yılında fethedilmesinden sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin bir sancağı hâline getirilmiştir. Daha sonra buraya bir tane yönetici atanırken sancak farklı kaza ve köylere ayrılmış, Ceneviz döneminden kalma aristokratik yapılara son verilmiştir. Adanın güvenliği için adanın merkezi olan ve Osmanlılarca "nefs-i Sakız" olarak isimlendirilen ada merkezinde yer alan Sakız Kalesi'ne İstanbul'dan gönderilen yeniçeriler yerleştirilmiştir.

1566 yılında gerçekleşen fetihden sonra Osmanlı Devleti, Sakız Adası ahalisi üzerine vergi muafiyetleri yanında devletin diğer yerlerinden insanların buraya göçünü teşvik etti. Bu durum adanın ticari gelişimi artırırken diğer ada ve yerleşim yerlerine kıyasla daha çok önem kazanmasına neden oldu. 1567 yılında çıkarılan bir fermanla Sakızlıların Anadolu'dan satın aldıkları ürünlere vergi muafiyeti getirdi. Karadeniz'e çıkmak için bu adayı kullanan gemilere de ambarlarındaki malı bu adada satmadıkları müddetçe vergi muafiyeti tanındı. (Goffman, 2014: 193-194).

18. yüzyıla gelindiğinde Sakız Adası'nın Osmanlı Devleti'nin en aktif ipekli dokuma merkezleri arasında yer aldığı görülmektedir. Adada ipek imalatı için gerekli olan dut ağacının yetiştiği dikkate alınacak olursa bunu mümkün kılacak hammadde kaynağına adanın sahip olduğu anlaşılabacaktır. Adada 18. yüzyılın başlarında üretilen ipek miktarı 300 kantar olup, bu miktarın tümü yerel dokumacıların kullanımına ayrılmıştı. 18. yüzyılın ortalarında adada yaklaşık 200 tezgâh ve şehre kumaş satan 50-60 depo mevcuttu. Ham ipeğin yeterli gelmediği durumlarda bunun ada dışından buraya getirilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Selanik'ten adaya 1740'da 260 kantar ile 315 kantar arasında ham ipek ithalatı yapılırken, bu oran 1750'de 183 kantar ve 1798'de 157 kantar olarak kaydedilmiştir. (Dal, 2008: 95).

Ada, iç ticaret kadar dış ticaret açısından da önem taşıyan bir yerdi. Coğrafi konumu nedeniyle, Osmanlı Devleti ile Batı Akdeniz ve Avrupa arasında bir ara liman konumuna sahipti. Daha, 16. yüzyılın ilk yılları boyunca Batı Avrupa'nın külçe altın ve kumaşı ile Batı Anadolu'nun pamuk ve kuru meyvesi Batı Anadolu'daki Çeşme Limanı vasıtasıyla Sakız Adası üzerinden karşılıklı olarak aktı⁴. Ada, transit ticaretten ziyadesiyle istifade etmekteydi. Bu transit ticaret sayesinde Batılı tüccarlar herhangi bir imtiyaz gerekmeden Sakız Adası üzerinden Osmanlı hâkimiyeti altında olan bütün topraklarla ticaret yapma imkânına erişiyorlardı (Başaralı, 2012: 17).

1822 yılında Sakız Adası sakinlerinden birisi tarafından İstanbul'a gönderilen bir şikâyet yazısında; "...İşbu Sakız Adası, cevâhir bezzazistânı misüllü mal ile memlû ve altın ve gümüş ve inci ve nefis eşyalarla dolu ve güzel kızlar ve oğullarla dopdolu bir belde-i cesîme olup... ve reâyâsı kesret mal ve emlâkleri hatırı için raiyyetten huruç etmeyi istemezler..." denilmektedir. Bu ifadelerde bir abartı olduğu ihtimali dikkate alınsa bile adanın bir tür cevher dükkânına benzetilip altın ve gümüş eşyalarla dolu bir yer olarak tasvir edilmesi o dönemde adanın zihinlerde nasıl bir çağrışım yaptığını gösteren önemli bir örnektir⁵. Ada halkının sahip olduğu mal ve eşyanın çokluğu nedeniyle onların ada dışına göç etmeyeceğinin düşünülmesi de ayrıca önemli bir noktadır. Çünkü 1822 İsyanı sonrası adada yaşayan Rum nüfusun önemli bir bölümü Batı Anadolu, İstanbul ve diğer Akdeniz adalarına dağılmıştı. Bu durum adanın ticari açıdan gelişmiş bir yer olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. İktisadi bir zorunluluk olarak büyük bir şehir, kendi çevresinde onu besleyen uydu yerleşim yerleri ağı olmadan fazla gelişemezdi. Bu tür ağlar tarımsal ve ticari hinterlatın verimliliğine dayanmaktaydı. Ham ya da işlenmiş tarımsal ürünler vergilendirme ve alışveriş yoluyla büyük şehirlere havale etmek amacıyla kurulan ikincil yerler vardı ki bunlar geniş bir alana yayılmış olan büyük bir ağın parçasını oluşturuyordu (Faroqhi, 2008: 51). Sakız Adası da gelişmişliğini sahip olduğu ticari ve tarımsal ağların varlığına borçluydu. Bu ağların büyük kısmı ise Anadolu'dan besleniyordu.

Adada limon, portakal, mandalina ve turunç gibi ağaçlardan oluşan narenciye tarımı yaygınlaşmıştı. Bahr-i Sefid Gazetesinin 4 Teşrinisani 1883 tarihli nüshasına göre adanın başlıca ticaret ürünleri, limon, portakal, sakız ve badem idi⁶. Adanın iklim koşulları bunların tarımını kolaylaştırıyordu. Bu durum, ada 1913 yılında Türk hâkimiyetinden çıktıktan sonra bile bazen adadan Anadolu'ya narenciye fidanı gönderilmesiyle devam etmiştir. Nitekim 1942 yılında bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından imzalanan bir kararnamede, Mehmet Aldemir, Fehmi Öz ve Kelami Ertan'ın soğuktan donarak bozulan narenciye bahçelerini yeniden kurmak

⁴ 19.yüzyıl sonunda Çeşme'nin yüzölçümü 507 kilometre olup toplam nüfusu 28.570 kişiydi. Kazanın merkezi mesafe olarak Sakız Boğazı'nın doğu yakasında Kastro kentinin 9 mil güneydoğusunda, İzmir'in 70 kilometre batısında Urla'nın 35 kilometre batısında kurulmuştur. Çeşme kazası, 1840 yılında Kuşadası kazasından ayrılarak İzmir'e bağlı bir kaza haline getirildi.1865 yılında ise Çeşme, Alaçatı ve Karaburun kazaları bir idare altında toplanarak Çeşme bunlar için kaza merkezi haline getirildi. (Bkz. Tuğlacı, 1985: 87).

⁵ Şikâyet yazısının konusu Sakız muhafızının haksız uygulamalarıydı. Konuyla ilgili 15 Şevval 1237 tarihli yazılı mektup sureti için (bkz. BOA.HAT.1222/47796).

⁶ Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 2, Sayfa 2, 4 Teşrinisani 1883

ve yeni meyvelik yapmak üzere Sakız Adası'ndan 5000 adet narenciye fidanını bir defaya mahsus olmak üzere Çeşme Limanı vasıtasıyla ülkeye getirmelerine izin verilmişti⁷.

İklim koşulları ve adanın jeolojik yapısı adanın yeterli miktarda su kaynağına sahip olamamasına neden olmuştur. Adanın su kaynakları açısından zengin bir yer olmayışı bahse konu tarımın iklim koşullarına bağımlı bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Dolayısıyla aşırı yağışlar kadar aşırı kuraklık da adadaki tarımsal faaliyetler ve çiftçilere zarar vermiştir. Bu durum adanın bütün tarihi boyunca kendini hissettiren temel bir kanun halini almıştır. Nitekim ada ahalisi, 1754/1755 yılında çetin kış koşulları nedeniyle portakal, limon, turunc ve mastika ağaçlarının neredeyse tamamen telef olduğundan vergilerin üçte birinin affedilmesini talep etmek zorunda kalmıştı (BOA.C.ML.689/28251). Şüphesiz her afet ya da beklenmedik tahripkâr doğa olayı adayı Anadolu'ya biraz daha bağımlı hale getirmekteydi. Adaya gelen küçük ve büyükbaş hayvanların geldiği coğrafya da Batı Anadolu'ydü (BOA.İ.MVL.35/631./19 Safer 1258/1 Nisan 1842). Buraya yönetici olarak atanan kişiler yanında yeniçeriler, muhassıllar, kadılar, naipiler, polis ve jandarma gibi güvenlik güçlerinin büyük çoğunluğunun Anadolu kökenli olması ada ile Anadolu arasındaki kültürel bağları güçlendiren bir husustu. Kültürün taşıyıcı aktörü olan bu insanlar adaya Türk-İslam kültürünün unsurlarıyla geliyor, adada devlet eliyle inşa edilen yeni kültüre katkı yaparak onu güçlendiriyordu.

Adaya gelen seyyahlar, Sakız Adası'nın güzelliği yanında Sakızlıların tüccarlık yönleri ile adadaki ticari faaliyetlerden bahsederler. Bunu Sakız gümrüğü kayıtlarından da görmek mümkündür. Buna göre Sakız Adası'nın ticaretinde yer tutan maddelerden birisi alkollü içeceklerdi. Bu içecekler gümrük kayıtlarında, "hamr" ve "arak" olarak isimlendirilmişti. Hamr, üzümden yapılan her türlü alkollü içeceği ifade ederken arak pirinç ve şeker kamışından imal edilen alkollü içecekleri ifade etmekteydi. İncirden imal edilen, ancak hakkında fazla bilgi bulunmayan bir tür rakı da vardı (BOA.C.ML.356/14578). Bu içeceklerin bir kısmı adada imal edildiği gibi hazır halde adaya Batı Anadolu'dan da gelmekteydi⁸. 1861/1862 yılının Mart ayında Sakız gümrüğünden 60 vukıyye (70,6 kg.) hamr ile 6080 vukıyye (7794 kg.) arak ki toplam 7140 vukıyye (9153 kg.) alkollü içki vergi olarak tahsil edilmişti. Bunun toplam değeri 6793 kuruş olup bunun 5048 kuruşu Sakız Adası mahsulündendi. Bu durum adada önemli miktarda alkollü içki üretimi gerçekleştirildiğini göstermektedir (BOA.C.ML.295/12055). Adada yaşayan Aleksandır oğlu Matyo Mortaki, Nikolo oğlu Mike Babadi ve Pandeli oğlu Aleksandri Banfelü isminde kişiler içki ticareti ile meşguldü (BOA.CML.356./14578). Ada sakinlerinden satın aldıkları içki ve şarapları ada dışındaki yerlere satıp ihraç ediyorlardı. 1861 yılında ada dışına gönderilen alkollü içeceğin miktarı ile bunu gönderildiği yerin ismi şu şekildeydi (BOA.C.ML.312/12768./29 Kanunuevvel 1276. (10 Ocak 1861);

1. Yanol oğlu Hacı Yorgi malından Kala-i Sultaniye'ye gönderilmek üzere 2 vukıyye (2,5 kg.) arak,

2. Kardamila köyünden Nikola oğlu Yorgi oğulları malından Çandarlı'ya 105 vukıyye (134 kg.) hamr,

3. Kardemila köyü Andon Yorgi oğlu Cankari malından Çandarlı'ya gitmek üzere satın alınan 120 vukıyye (153 kg.) arak,

⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı, 97/127. Karar Sayısı: 17525.

⁸ İncir ve bilhassa kuru incir ile kuru üzümün tıpkı Batı Anadolu'da olduğu gibi Sakız ahalisinin ekonomik yaşamında da önemli bir yeri vardı. Ada içi ve dışında ticarete konu olan bir maddeydi. 1883 yılında Sakız kasabasında şiddetli bir yağmur yağışı görüldüğünde kasaba ahalisinin sergide bulunan üzüm ve inciri zarar görmüştü. Yağmur Lankada, Sekade ve Geryande köylerinde de 20.000 vukıyye (25.640 kg) kadar üzüm ve incirin çürümmesine neden olmuştu. (Bkz. Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 35, Sayfa 2, 26/09/1883)

4. İstimatioğlu Hacı Yanni malından İskenderiye'ye gitmek üzere satın alınan 10 vukiyye (12,8 kg.) arak,
5. İstefanioğulları Kanbanala malından İstanbul'a gönderilmek üzere satın alınan 61 vukiyye (78,2 kg.) arak,
6. Nikolaoğlu Yorgi Nife malından İskenderiye'ye gitmek üzere satın alınan 29 vukiyye (37,1 kg.) arak,
7. Yorgi oğlu Andon malından İnöz'e gitmek üzere satın alınan 23 vukiyye (29,4 kg.) arak,
8. Kortintioğlu Apostol Esper malından İzmir'e gitmek üzere satın alınan 2 vukiyye (2,5 kg.) arak,
9. Yorgi oğlu Anton Afanesi malından İstanbul'a gitmek üzere satın alınan 20 vukiyye (25,6 kg.) arak,
10. Yorgi oğulları Anton Afanesi malından Girit'e gitmek üzere satın alınan 8 vukiyye (10 kg.) arak.

Alman kökenli Michael Heberer isimi seyyah, Sakız Adası'nda imal edilen şarapları, *"...Ayrıca bu adada bütün Yunanistan'ın en güzel üzümleri ve şarapları üretilmektedir. Malvasia şarapları bile bunların yanında değersiz kalır..."*. diyerek metheder (Özsoy, 2010:106). Bu ifade adanın keni bölgesinde bu konuda şöhrete sahip olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Alkollü içkilerden Sakız gümrüğü tarafından 1861 yılında tahsil edilen verginin miktarı 3303 kuruştur. Bunun 441 kuruşu gümrük memur ve çalışanlarına giderken 2821 kuruşu adanın mal sandığına teslim edilmişti (BOA.C.ML.312/12768). Gümrükten çıkan alkollü içeceklerin bir kısmı İstanbul, Çanakkale, İnöz, İzmir ve Çandarlı gibi Anadolu şehirlerine giderken bir kısmı da İskenderiye ve Girit gibi Akdeniz ada ya da şehirlerine gitmişti. Ama bu kayıt suretine bakılacak olursa adanın alkollü içkilerinin en büyük alıcısı olan şehirler Anadolu şehirleriydi. Bu durum Anadolu'nun Sakız Adası ekonomisi için bir tür pazar ve tüketim yeri işlevi gördüğünü göstermesi açısından dikkat çekicidir. Öyle anlaşıyor ki Sakız Adası ve Anadolu Yarımadası arasında önemli bir iktisadi bağ vardı. Dolayısıyla bunlardan birinde ortaya çıkan bir sorun diğerini de bir şekilde etkiliyordu. Örneğin bu iki yer arasında kaçakçılık ortak bir olguydu. Avrupalı tüccarlar yerel bağlantıları kullanarak Batı Anadolu ovalarında bulunan yerleşim yerlerine giderek, ocaklık yükümlüsü ahaliden bez, yün, iplik, zeytin, kuru incir ya da buğday gibi ürünleri doğrudan üretici ya da yerel tüccardan piyasa fiyatı üzerinden satın alırken Sakız Adası'nda ise Akdeniz adalarından gelen tüccarlar adaya içki getirerek Sakız Limanı'nda Avrupalı tüccara kaçak olarak satıyordu (BOA.A.DVNS.MHM.d.112, s.61./Evahir Ramazan 1113/Ocak/Şubat 1702). Bu da Sakızlı içki üreticilerinin ellerindeki ürünün fiyatının düşmesine neden oluyordu. Adada 1881 sonrası dönemde tütün kaçakçılığı yaygınlaşmıştı⁹. Çünkü 1881'de kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresinin adada görev yapan reji memurları, ahalinin tütün üreyim ve ticareti üzerine sıkı bir denetim sistemi kurmuştu. Bu ahalinin çıkarına uygun olmayan denetim sistemi kaçakçılığı özendiriyordu. Anadolu'da yaşayan kaçakçılık olgusu hem iç piyasada kaçakçılığa konu malların fiyatının anormal biçimde yükselerek esnaf açısından hammadde maliyetinin artmasına hem de devletin dilediği miktar ve zamanda bu ürünlere erişememesine neden olurken Sakız Adası ahalisi açısından onların fakirleşmesi anlamına geliyordu.

⁹ Sakız sancağına bağlı Karbot Adası'nda 1313 (1897/1898) yılında ruhsatsız olarak ekilmiş olan tütünler için reji memurlarına muhalefet eden üreticiler hakkında kanuni işlemin yapılmış olduğu hakkında reji genel müdürlüğü komiserliğinden gelen tezkirenin gönderildiği hakkında Dahiliye Nezaretine hitaben 25 Cemaziyülahir 1327 (14 Temmuz 1909) tarihinde yazılmış olan arz yazısı sureti için (bkz. BOA.DH.MUİ.29./1).

Sakız Adası, ticari değeri yüksek malların Doğu Akdeniz'deki akışıyla ilgili kilit bir nokta olmasının yanı sıra 17. yüzyılın ortalarına kadar Doğu Akdeniz ticaretinin en önemli merkezi iken bu sayede diğer adalara iktisadi açıdan önemli bir fark atmıştı. Ancak bu özelliğini 18. yüzyılda koruyamamış ve İzmir ticaretine bağımlı bir hale gelmiştir. Özellikle tahıl ürünleri bakımından anakaraya olan ihtiyacını her dönem izleyebileceğimiz adanın ticari bakımdan da düşüş eğilimine girmesinin en önemli nedeni, 17. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ve 18. yüzyılda doruk noktasına ulaşan İzmir Limanı'nın yükselişiydi (Dal, 2008: 102). Bunun nedeni ise İzmir Limanı'nın daha derin ve korunaklı oluşu, tüccarlar tarafından korsan baskınlarına karşı daha güvenli bulunuşu ve iktisadi anlamda Batı Anadolu'nun zenginlik kaynaklarının iç ve dış piyasalara pazarlanmasında daha elverişli bir noktada bulunmasıydı.

4.Ticaret ve Sakızlılar

Sakız Adası, sahip olduğu refah ve zenginliği büyük ölçüde ticarete borçluydu. Ticaret, toprakları verimsiz ve dağlık bir adanın kendi sakinlerine dayattığı bir meslekti. Gemi inşası için gerekli hammadde ve işgücü kaynağına sahip olmanın verdiği avantajı kullanarak deniz ticaretinde gelişmişlerdi. Mülkiyeti onlara ya da yerli ve yabancı tüccarlara ait olan gemiler aldıkları yükleri Avrupa'nın belli başlı limanlarına taşıırken daha sonra Avrupa'dan aldıkları yükü Sakız Limanı'na indirerek tüketim pazarlarına ulaşmasını sağlıyorlardı. Adanın coğrafi konumunun da etkisiyle 17. yüzyıl ortalarına kadar Batı Anadolu'nun en büyük Limanı Sakız Limanı idi. Ancak daha sonra İzmir Limanı büyüklük ve iş hacmi açısından onu geride bıraktı. Bunun sebebi İzmir Limanı'nın korsan baskınlarına karşı daha korunaklı oluşu, sert rüzgârlara karşı doğal bir koranak sağlaması ve Batı Anadolu'nun verimli ovalarına açılan geniş bir hinterlanda sahip olmasıydı.

Sakızlıların ticarete olan yatkınlığı uzun bir tarihsel geçmişe dayanıyordu. Sakız Adası eski dönemlerde de İyonya olarak isimlendirilen bölgedeki şehirler arasında en zengin ve en kalkınmış şehirlerden biri kabul edilirdi. Diğer İyon şehirleri gibi Pers işgaline uğraması onun bu zenginliğiyle ilgili olmalıdır (Örenç, 2009:6). Antik dönemde köle sayısı açısından Lace Daemor isimli şehirden sonra ikinci sırada geliyordu ki bu durum adanın ticaret için emek unsuruna ihtiyaç duyduğunu göstermekteydi. Bizans ve Ceneviz döneminde damla sakızı üretim ve ticareti ön plana çıktı. Cenevizliler, sakız ağacı tarımı, damla sakızı üretimi ve iş gücü kaynağı üzerinde tekel oluşturarak damla sakızı ticareti sayesinde önemli elir elde ettiler. Sağlık, kimya ve gıdada kullanılan damla sakızı uluslararası pazarlara Cenevizliler vasıtasıyla ulaşıyordu. Ancak köylüler üzerinde ağır vergi yükü olmasa da Avrupa'daki feodal düzene paralel şekilde angarya yükü vardı. 1566'da Osmanlı Devleti adayı fethettiğinde ada Rumları, Türklerin sağladığı istikrar ve barış ikliminde iç ve dış ticareti daha çok geliştirme şansı buldular. Kısa süre içinde Amsterdam, Leghorn, Marsilya, Trieste, Malta, İskenderiye, Moskova, Taygan, Odessa, Viyana, İstanbul, İzmir ve Suriye'nin diğer yerlerinde ticaret ofisleri açmayı başardılar. İzmir'de kumaş satan dükkânların neredeyse tamamı Sakızlıydı. Her çeşit ipek ve altın işlemeli elbisenin satıldığı dükkânlar Ermenilere ait olan birkaç dükkân dışında onlara aitti (Charles A.Kafoid & Prudence W.Kafoid, 1822: 97). İzmir'de komisyonculuk yapan Rumların yine çoğunu Sakızlı Rumlar oluşturmaktaydı. Böylelikle Sakızlı Rumlar gerek İngiltere'deki Manchester ve Londra gibi şehirlerde gerekse İzmir'deki faaliyetleriyle Osmanlı-İngiltere ticaretinde önemli bir aktör hâline gelmişlerdi (Başaralı, 2012: 144). 18. yüzyıl sonuna doğru Sakız Adası'ndan çok fazla göç almış olan İzmir şehri, Selanik'in geri kalması pahasına daha önemli bir merkez hâline gelmişti (Başaralı, 2012: 24).

Sakızlı Rumlar Akdeniz adalarında yaşayan diğer Rumların aksine işinin ehli ve çalışkan insanlar olarak tanınmaktaydılar. Ayrıca her türlü iktisadi faaliyetten kâr etmeye dair doğal bir kabiliyetleri bulunmaktaydı. Osmanlı topraklarındaki çok sayıda ticarethane ve bankayı işletmekteydiler. Avrupa'da yaşayan Rum tüccarlardan zengin olanların büyük kısmı Sakızlı idi (Başaralı, 2012: 160). İşlerini Avrupa'ya taşıyan Sakızlılar genelde oraya yerleşmez, zenginleştikleri ya da yaşlandıklarında işlerini çocuklarına ya da vekillerine devrederek

hayatlarının geri kalanını tamamlamak üzere Sakız Adası'na dönerdi (Charles A.Kafoid & Prudence W.Kafoid, 1822: 97).

Sakızlılar, Londra'da, ayrıca Moskova, Viyana ve Venedik'te ticari karteller kurarak Sakız Adası'ndaki hemşerileriyle güçlü ilişkiler tesis etmişlerdi. Fustel de Coulanges'in ifadesiyle; “*Sakız Adası, ticaretin gelişmiş olduğu her yerde: Marsilya'da, Trieste'de, Londra'da, Odessa'da, Şıra'da, İskenderiye'dedir. Diğer bir deyişle Sakız, Sakız'da değildir*”. Bu durum adanın ticari sınırlarının coğrafi sınırlarının çok ötesine geçmiş olduğunu göstermektedir. Ticari bir gelenek olarak iki kardeş asla aynı şehirde bulunmazdı. Örneğin, kardeşlerden biri Odessa'da, bir diğeri İskenderiye'de üçüncü kardeş de Marsilya'da olacak şekilde aileler, diğer üyelerin de birlikteliğiyle bir tür ticaret koalisyonu oluştururdu. Bu koalisyonda spekülasyonlar ortak olduğu gibi elde edilen kâr da ortak olarak paylaşıldı. Tüm işler, aile ile yapılır, dışarıdan bir yabancıyla iş yapılmazdı. Sakızlı Rumlar, Yahudiler örneğinde olduğu gibi diğer milletlerle veya diğer ada ya da bölgelerden gelen Rumlar ile karışmazlardı. Bunun için daima kendi aralarında evlilik yapmaktaydılar. (Başaralı, 2012: 142).

Sakızlı tüccarlar, girişimci bir ruhla sadece Batı Anadolu değil Kıbrıs, Avrupa ya da Rusya gibi dünyanın her bir tarafına dağılmış ticaret yapmanın yolunu arıyordu. Örneğin Sakız Adası'nda doğmuş olan Yorgi Yanni Yerakozan isimli bir Rum tüccar Rusya'nın Taganrog şehrinde 48 yaşında vefat etmişti¹⁰. Sakız Adası ahalisinden Dimitrio Papazis isimindeki başka birisi ise 1881'de İspanya'da vefat etmişti (BOA.HR.UHM.314/7).

Sakızlı tüccarların Batı Anadolu'da da faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin 1779 yılında Denizli'ye gelen ve kentteki Camızoğlu Hanı'nda vefat eden Sakızlı tüccar Yorgi veledi Minol'un terekesinde toplam 1122 kuruş değerinde Hollanda, İngiltere ve Fransa'dan gelen kumaş türleri ve diğer tekstil ürünleri yer almaktadır. Denizli'deki esnafla ticari ilişki kuran ve köylere de bu etkinliğini taşıdığı anlaşılan Minol'un terekesinde dikkat çeken diğer bir nokta da iki adet tezgâh ve bir adet koyun makromesinin bulunmasıydı. Bu durum bu tüccarın aynı zamanda dokumacılıkla da uğraştığı izlenimini vermektedir. Terekede Minol'un Sakız ipeklilerinin satışını yaptığına dair bir bilgi yer almamasına rağmen dokumacılığıyla ünlü Denizli gibi bir merkezde kumaş ticaretini yoğun bir şekilde yapıyor olması çok dikkat çekicidir. Bu durum Sakızlı tüccarların yalnız kendi sanayi ürünlerinin değil aynı zamanda ithal tekstil mamullerinin ticaretinde de etkin olduklarını göstermektedir. Adada yapılan ipekçilik sonucu imal edilen ipekler, Bursa, Kandiye, Şam ve İstendil Adası ipekleriyle kalite bakımından mukayese edilebilir bir özellik taşımaktaydı (Dal, 2008: 98).

Sakız Adası'nda, gelişen ticari hayata paralel şekilde 19. yüzyılda iki ticari hukuk mahkemesi kurulmuştu. Bunlar ticaret mahkemesi ve denizcilik mahkemesiydi. Adanın ticaretinin yalnızca ipek ve yerel imalatın işlemeli kumaş ticaretinden ibaret olduğu ve başlıca tüccarların İstanbul ve İzmir esnafı olduğu zamanlarda bu mahkemeler tüccarların davasını görüyordu. Ancak işlemler çeşitlenip işlerin hacmini büyüyünce mahkeme işlerini görmek üzere beş hâkim “protomaster” olarak seçildi. Bu hâkimlerden birisi İstanbul esnafından, bir diğeri İzmir esnafından, bir başkası Avrupa ile ticaret yapan tüccardan ve diğer ikisi ise adanın tüccarları arasından seçilmişti. Mahkemelerin görevi ticari faaliyetlerden kaynaklanan tüm anlaşmazlıkları çözmek ve gümrük emini ile birlikte ithalat vergilerinin tarifesini belirlemektir. Bir Rum tüccar ticarete başarısız olursa hesaplarını, varlık ve borçlarıyla birlikte promasterlere gönderirdi. Onlar da alacaklıları çağırır ve onun başarısız olmasının nedenlerini araştırarak bunun dürüst mü yoksa hileli bir iflas mı olduğunu incelerdi. İflas dürüst ve gerçekse borçluya onu alacaklılarına karşı koruyan bir belge verirdi. Bu belgede borçlunun ödeyeceği miktar ve ödeme tarihi düzenlenirdi. Hileli iflasta ise

¹⁰ Nüfus-ı Umumiye Müdüriyetine 3 Teşrinisani 1306 (15 Kasım 1890) tarihinde gönderilen ilmühaber suretine göre adı geçen kişi intihar sonucu vefat etmişti. (Bkz. BOA.HR.UHM.274./3).

borçlunun beyanı kabul edilmez ve alacaklılar tarafından dava edilip hapsedilebilirdi (Charles A.Kafoid & Prudence W.Kafoid, 1822: 128-129).

5.Sakız Limanı

Sakız Adasının Avrupa ve ada dışına açılan kapısı Sakız Limanı'ydı. Adaya mal getiren ya da adadan mal götüren gemiler bu Limanı ve liman içinde bulunan iskeleyi kullanmak zorundaydı. Liman İzmir Limanı'na göre daha sığ bir derinliğe sahip olduğu için büyük tonajlı gemilerin yaklaşması güçtü. Üstelik Limanı kullanan tüccar, ekâbir ya da rençber gemilerinin kum ya da taş gibi safralarını dökmesi Limanı iyice sığ hale getirerek kullanımını zorlaştırıyordu. Bu sorun 1584 yıllarından beri devam eden bir sorundu. Limanın kara tarafından kum ve suların taşıdığı alüvyonlarla dolmaması için 1584'de 150.000 akçe sarf olunarak kara tarafı sağlamlaştırılmıştı¹¹.

Evliya Çelebi, meşhur seyahatnamesinde Sakız Limanı ile ilgili bilgi verirken limanın bin gemi alacak genişlikte olduğunu, bir uçtan diğer uca 1800 adım olduğunu, liman ağzının açık olduğunu, kible ve gün doğusu rüzgârlarına açık bir liman olduğu için bunun bazen gemi sahipleri için felakete neden olduğunu, limanın kumsal olduğunu, tabanının demir tutmadığını ve bu yüzden gemilerin demirleri deniz tabanını tutmadığı için karaya sürüklenip battığını bildirir (Kahraman, 2011: 129). Bütün bunların etkisiyle limana gelen gemiler diğer nedenlerin de etkisiyle İzmir Limanı'na yönelerek burayı kullanmayı terk etmeye başlamışlardır.

Liman içinde bulunan gümrük iskelesi 1841'de harap olmuş bir vaziyetteydi. Ada muhassılı Tahir Efendi vasıtasıyla 334 kuruşa bu gümrük iskelesi tamir edilmişti (BOA.C.ML.252./10408.(10 Cemaziyülevvel 1257/30 Haziran 1841). 1871 yılında limanın rıhtımını tamir etmek amacıyla yeniden bir inşa faaliyeti başlamıştı. Tamir masraflarını karşılamak amacıyla ise adanın Aşağı Balu olarak isimlendirilen mevkiinde han ve dükkânlar inşa edilmesi kararlaştırıldı. Bunların inşa edileceği yerdeki arazinin mülkiyeti devlete ait olduğu halde ada sakinleri tarafından tasarruf olunmaktaydı. Bu arazilerden birisi Sakızlı Yorgaki üzerinde olup arazinin uzunluğu 15 ziraa (11,3 metre) genişliği ise 12 ziraa (9 metre) olup değeri 19,980 kuruştı. Diğer bir arazi ise Mikenolos isminde başka bir Rum'a aitti. Arazi 13,458 kuruş değerindeydi (BOA.ML.EEM.74/3).

Bu yıllarda “nefs-i Sakız” şehri önünde yeni bir liman, bu limanda gerek yolcu ve mal nakli ve gerekse mal ihracına mahsus bir rıhtım inşa ve işletilmesi hususunda Yenidünya Dimitraki ile Telloğlu Atnaş ve Sakız ahalisinden Yanni Caluocorossi Efendilerle bir imtiyaz sözleşmesi yapılmıştı. İmtiyaz sözleşmesine yer alan hükümlerden bazıları şunlardı;

1. İmtiyaz süresi bu konuda çıkacak ferman tarihinden itibaren 55 sene olacaktı.
2. İmtiyaz sahipleri sözleşmenin taraflarca kabulünden sonra masraf, zarar ve hasarı kendine ait olmak üzere bir sene zarfında işe başlayacak ve oluşturulacak haritanın tasdikinden itibaren 4 sene zarfında bu işi tamamlayacaktı.
3. İmtiyaz sahibi, fermanın yayınlanma ve sözleşmenin değişimi tarihinden itibaren altı ay zarfında şartnamede beyan olunduğu gibi kesin keşif üzerine üçer nüsha olmak üzere mükemmel harita ve raporu bunların takdiminden sonra üç ay zarfında inceleyerek aynen ya da düzelterek tasdik edecek.

¹¹ Sakız beyine ve kadısına hitaben 21 Cemaziyülevvel 992 (31 Mayıs 1584) tarihinde yazılan ve konusu limana kum ve taş gibi atık malzemeler döken gemilerin ne tür gemiler olduğunun tespiti ile bunların isim ve resimleriyle yazılarak İstanbul'a bildirilmesi olan hüküm sureti için (bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.55).

4. Nafia Nezareti işletme faaliyetlerini sözleşmede öngörüldüğü biçimde yürüyüp yürümediğini denetlemek maksadıyla bir ya da birkaç komiser görevlendirebilecektir. Bu komiserlerin masrafını imtiyaz sahibi karşılayacaktır.

5. İmtiyaz sahipleri liman ve rıhtıma gerekli gayrimenkullerin satın alınması hususunda hak sahipleri ile anlaşmazlığa düşerse istimlak kanununa göre hareket edilecektir. Geçici olarak istimlak edilmesi gereken yerler, ücreti imtiyaz sahiplerince ödenmek şartıyla mahalli hükümet tarafından istimlak edilerek imtiyaz sahiplerine teslim edilecektir.

6. Gerek ülke içinden ve gerek ülke dışından tedarik olunacak demir, maden kömürü, makine ve diğer malzemeler gümrük vergisinden muaf olacak ancak imtiyaz sahipleri tarafından kullanılacak arazi ve üzerlerine inşa edilecek her tür bina ve sair müstemilat vergiye tabi olacaktır.

7. Limanın derinliği inşa olunacak muhafaza setleriyle birlikte derinliği en az 4 metre olacaktır. İmtiyaz sahipleri liman, rıhtım ve inşa edilmesi halinde tramvay ve bunların eklentilerini, demirbaşlarını imtiyaz süresi boyunca masrafı kendilerine ait olmak kaydıyla daima tamir ve iyi halde bulunduracaktır (BOA.A.DVN.MKL.30/26).

Sakız Limanı'nın 1877/1878 yıllarında serbest liman ya da Porto Franko haline getirilmesi için Sakız ahalisinin önde gelen isimlerinden talep gelmişti. Liman Porto Franko statüsü kazandığında buradan yapılacak ithalat ve ihracat vergisiz hale gelecek ve gümrük vergisinden muaf tutulacaktı. Bu talebin bir nedeni Sakız Adası'naaltmış yetmiş deniz mili mesafede bulunan Şire Adası'nın ticaret yönünden büyüyerek Sakız Adası'na karşı üstünlük kazanmakta oluşuydu. Şire vasıtasıyla Anadolu ve diğer sahillere yapılan kaçak ticaret iki ada arasındaki gelişmişlik makasının Sakız Adası aleyhine daha fazla açılmasına neden olmaktaydı. Ancak Osmanlı maliyesi bunun Sakız gümrüğünde yıllık 1.300.000 kuruş kayba neden olacağını ileri sürerek buna karşı çıkmıştı. Sakızlılar bu kaybın limanın Porto Franko statüsü kazanması sonucu elde edilecek kazanç ile telafi edileceğini ileri sürmelerinin yanında ticaret potansiyelinin Şire adasına kayması sonucu kaçakçılık nedeniyle denetimin mümkün olmayacağı, ancak Porto Franko haline gelmiş olan Sakız Limanı'ndan yapılacak ithalat ve ihracatın kolayca denetlenebileceğini ifade etmişlerdi. Şayet Limanı bu statüye getirmek mümkün olmazsa porto franko yerine bir antrepo binası inşa edilmesini talep etmişler ise de bundan da bir olumlu sonuç alamamışlardı. (BOA.Y.PRK.BŞK.4/86).

6.İktisadi ve Sosyal İlişkiler

Batı Anadolu kazaları ve Sakız Adası arasında coğrafi yakınlığın da etkisiyle zorunlu bir bağımlılık ilişkisi oluşmuştur. Bu durum güvenlik ve asayiş konuları söz konusu olduğunda daha barizdi. Sakız Adası, 1694 yılında Venedikliler tarafından işgal edildiğinde buranın kurtarılması için teşkil olunan askeri birlikler Batı Anadolu'nun şehir ve kasabalarından toplanmıştı. Yine 1821 yılında Mora'da başlayan Yunan isyanından sonra 1822'de isyan Sakız Adası'na sıçradığı zaman adayı yeniden kontrol altına almak amacıyla teşkil olunan 10 bin kadar asker İzmir, Aydın ve Saruhan sancaklarından toplanmıştı¹². 1914 yılında Sakız Adası'nda Rumların çete teşkil ederek Aydın tarafında karışıklık çıkaracağı bilgisi alınmıştı (BOA.DH.ŞFR.427/82.(11 Mayıs 1330/24 Mayıs 1914)).

Bu bağımlılığın nesiller boyu süren aktarımının bir sonucu olarak Sakız Adası'ndaki gelişmeler cumhuriyet döneminde de Türk yerel yöneticiler tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Özellikle sel ya da deprem gibi doğal afetlerde adanın durumu İzmir valileri tarafından Ankara'daki hükümete rapor ediliyordu. Nitekim 1949 yılında Sakız Adası'na yine bir deprem olduğunda bu deprem İzmir'e bağlı Çeşme ilçesinde beş saniye kadar hissedilmişti. İzmir valisinin 16 Ağustos

¹² Adı geçen sancaklardan toplanan askerlerin adadaki düzensizliğe mani olmak için terhis edilmesini emreden 5 Şaban 1237 tarihli emir sureti için (bkz. BOA.C.AS.1027/45033).

1949 yılında hazırlayarak hükümete gönderdiği raporda, Sakız Adası'ndaki rıhtımının baştan sona kadar beş santim açılmış olduğu, eski kale duvarının çöktüğü, mevcut kuyulardaki suların çekildiği, adanın kuzeyindeki Kaldamila köyünde bir kadının öldüğü, 30 kadar yaralı olduğu ve adı geçen köyde binaların % 80'inin yıkılmış olduğuna dair ayrıntılı bilgiler mevcuttur . 1941 yılında Sakız Adası, Almanlar tarafından işgal edildiğinde ada sakinleri İzmir'e bağlı Çeşme ilçesine akın etmişti. Yaşanan sosyal ve siyasi gelişmelerin ışığında görülen bütün bu örnekler, Sakız Adası ile Batı Anadolu arasındaki tarihsel ve iktisadi bağların gücünü ve mevcudiyetini göstermektedir.

Tarihsel ve coğrafi koşulların dayatmasıyla ortaya çıkan bu bağımlılığın bir sonucu olarak Sakız Adası'nın tahıl ve hububat ihtiyacı Batı Anadolu'da yer alan şehir ve kasabalardan karşılanıyordu. Sakız Adası sancağı sınırları içinde kalan Andre Adası'nda da buğday ve arpa yetismekte ise de buradaki tahıl üretimi de ahalinin ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktı¹³. Sakız Adası'nın taşlık ve dağlık yapısı nedeniyle tarımsal üretim kapasitesi yetersiz ve iklim koşulları istikrarsız olduğu için kuraklık sonrası gelen açlık ve kıtlık ada tarihinin ayrılmaz bir parçasıydı. Osmanlı Devleti, bu durumda Sakızlı tüccarlara ihtiyaç duydukları hububatı Çandarlı, Kuşadası ve Ayvalık'a bağlı Ayazmend ya da Aydın gibi yerlerden satın almalarına izni veriyordu. Nitekim 1772 yılında Aydın Eyaletinden 25,128 kile buğday Sakız Adası sakinlerinin çekmiş oldukları şiddetli kıtlık ve zorluk nedeniyle kilesi 100 paraya ada ahalisinin tüketimine sunulmuştu. Bu buğday devletin diğer kurumları için toplamış olduğu 50.000 kile buğdaydan ayrılarak adaya sevk edilmişti¹⁴. Hububatın Batı Anadolu'dan temini ada ahalisinin ihtiyacını karşılamada hem daha hızlı hem de daha pratikti. Çünkü Selanik'ten buraya sevk edilmek istense aradaki mesafe 500-600 deniz milini bulduğu için epey büyüktü ve bu uzaklık nakliye masrafını artırdığı için ada sakinlerinin daha yüksek bir fiyat düzeyinden hububata erişmesine neden oluyordu¹⁵. Bazen de devlete ait olan Anadolu'daki buğday ambarlarından Sakızlı tüccara piyasa fiyatı altından buğday satıldığı olurdu. Bu buğday, savaş ve sefer gibi durumlar için devletin ocaklık usulüyle ve miri fiyat rejimine göre ahaliden satın aldığı buğdaydı. Miri fiyat rejimi bir tür narh fiyatı olduğu için Sakızlılar daha düşük bir fiyat düzeyinden ihtiyaçları olan buğdayı satın alabiliyordu.

İki yer arasında mevcut olan bu yakınlık bazen aynı konuda faaliyet gösteren işletmelerin tek elden yönetilmesi sonucunu doğuruyordu. Örneğin Sakız Adası ve Batı Anadolu'da bulunan bazı madenlerin işletme imtiyazının bazen aynı kişilere verildiği görülmüyordu. Nitekim 1852 yıllarında Kütahya sancağının Kula kazası ile İzmir muhassıllığı sınırları içinde kalan Söke ve İneabad kazaları yanında Sakız Adası'na bağlı Karyot Adası'nda çıkarılan zımpara madenlerinin de bir senelik işletme imtiyazı Çamiş Ohannes isminde bir tüccara verilmişti (BOA.A.AMD.32/130).

Adada harir destar, sof ferace, çuka şal, sim, entari ve havlu gibi pamuklu ve yünlü dokumalar imal edilmekteydi¹⁶. Pamuklu dokumalar için gerekli olan pamuğun ham maddesi de tıpkı tahıl ve hububatta olduğu gibi ada dışından geliyordu. 1721 yılında adada bir tane kumaş

¹³ Andre Adası sakinleri, 1713 yılında Ordu-yu Hümayuna yazdıkları bir dilekçede adada yetişen buğday, arpa, zeytin, incir ve üzüm gibi ürünlerden dolayı devlete aşar vergisi ödediklerini ancak adayı yöneten yerel yöneticilerin kanuni oranların üstünde aşar vergisi tahsil etmeleri sebebiyle ahalinin bulundukları yerden göç etmek zorunda kaldığını bildirmişlerdi. Konuyla ilgili Sakız naibine hitaben Evail Ramazan 1125 (Eylül/Ekim 1713) tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için (bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.121. , s.87).

¹⁴ Sakız muhafızı Mustafa Paşa'ya Sakız kadısına, Sakız muhassılı bostancı Mehmet'e hitaben yazılıp konusu Sakız Adası'na sevk olunduktan sonra satın alınan 12.532 kile buğdayın bedeli olan 31.331 kuruşun 20.000 kuruşunun tahsili olan 21 Cemaziyülevvel 1186 (20 Ağustos 1772) tarihli hüküm sureti için (bkz. BOA.C.BLD.103/5123).

¹⁵ Sakız ve Ayazmend naibi ile Sakız muhassılına hitaben Evail Rebiyülevvel 1142 (Eylül/Ekim 1729) tarihinde gönderilen hüküm sureti için (bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.135, s.229).

¹⁶ Sakız muhassılı olup daha sonra vefat eden Zekeriya Ağa'nın devletçe haczedilen malları defterdar Sadullah Efendi ve muhasebe-i evvel Mehmet Efendi tarafından Bâb-ı Hümayun hazinesine aktarıldığında terekisi içinde 470 kuruş değerinde bir entari, 1100 kuruş değerinde bir harir destar, 240 kuruş değerinde bir havlu, 1200 kuruş değerinde bir sof ferace, 1800 kuruş değerinde bir çuka şal, 260 kuruş değerinde bir çift harar ve 2500 kuruş değerinde 5 çift kadife yastık vardı (bkz.BOA.D.BŞM.MHF.d.12499).

imalathanesi (Akmişe mengenehanesi) bulunmaktaydı. Bu imalathane 1156 ziraa (875 metre) genişliğinde bir arsa üzerinde ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlı olarak kurulmuştu (BOA.TK.GM.d.48./29 Zilhicce 1133/21 Ekim 1721). 1847 yılında bir arz yazısında; “...Sakız Adası pişgâhında Babadağı’ndan Kuşadası’na kadar mümted olan mahallerin zira’at ve mâ’muriyetine kâbiliyeti derkâr ve suret-i i’marına bakılması her vechle fayda ve muhsenâtı mucib olacağı aşikâr olub...” ibaresine tesadüf edilmesi devlet bürokrasisinin Sakız Adası’nı Batı Anadolu’dan ayrı düşünmediği onun bir parçası olarak gördüğünü göstermektedir (BOA.MVL.18./49.(15 Şevval 1263/26 Eylül 1847). 1862/1863 yıllarında adada boz ve kıraç yerler olmadığı için pamuk tarımının yaygın olmadığı ancak bazı çiftçi ailelerin, 6,4 kg.-12,8 kg.. (5-10 vukıyye) kadar pamuk çekirdeğini tarla kenarına kişisel ve ailevi ihtiyaçları için ektiği bildirilmişti¹⁷. Sakız muhafızı, yeniçeriler, kadı ve naip ile ada Türklerinin yoğun biçimde yaşadığı Sakız kalesinin ambarına satın alınarak konulan buğday İzmir’den gelmişti. Bunlar üç senede bir değişmesi gerektiğinde başvurulacak yer yine İzmir ya da Batı Anadolu’nun diğer şehir ve kazalarıydı¹⁸.

Gümrük emirlerine gönderilen emirnamelerde Sakız Adası ve bitişindeki kazalarda yaşayan ahalinin imal ettiği pamuk bezinden Manisa ve Tire’deki pamuk tezgâhlarında imal olunan bezler gibi vergi alınmasının emredilmesi Sakız Adası ve Batı Anadolu’da geçerli olan mali rejim açısından önemli bir benzerlik yanında imal edilen bezlerin nitelikçe de benzer özellik taşıdığını göstermektedir (BOA.C.ML.644/26404./9 Recep 1201/27 Nisan 1787). Anadolu’dan Sakız Adası’na gelerek ticaret yapan tüccarlar vardı. Bunların bir kısmı aynı etnik kökenden geldiği için iletişim kurması diğer tüccarlara göre daha kolay olan Rum tüccarlardı. Nitekim Kayseri sancağına bağlı Talas köyü sakinlerinden olan Yuvanaki ismindeki kişiydi. Ticaret amacıyla Sakız Adası’nda iken vergi ve askerlik bedeli konusunda borçlu duruma düştüğü için 1891 yılında bu borcun ondan tahsili için Cezayir-i Bahri Sefid vilayeti valiliğine resmi yazı gönderilmişti¹⁹.

Sonuç

Sakız Adası jeolojik olarak Anadolu’nun Adalar denizindeki bir uzantısı ve coğrafi konum olarak ona yakın bir mevkide bulunduğu için tarih boyunca iktisadi olarak Anadolu anakarasına bağımlı bir görünüm sergilemiştir. Anadolu’yu kontrolü altına alan siyasi ve askeri güçler bu adanın öneminden dolayı bir süre sonra bu adayı kontrolü altına almaya yönelirken Sakız Adası’nı kontrol eden yabancı bir güç de bir süre sonra Anadolu’ya yönelmeye başlamıştır. Pers işgali ve Osmanlı fethi birinci duruma örnek teşkil ederken Büyük İskender ve Roma İmparatorluğu ikincisine örnek teşkil etmekteydi. Coğrafyanın dayattığı bu zorunluluk iki farklı bölgenin aynı gelişmeler ışığında ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Jeopolitik bir dengenin sonucu olan bu gerçek geçmişte olduğu gibi günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir. Günümüzdeki siyasi karar vericilerin Batı Anadolu ve Sakız Adası ile ilgili alınacak karar ya da tedbirlerde bu gerçeği dikkate alması elzemdir.

Adanın hububat dâhil yer üstü doğal kaynaklarının kendine yetmeyen karakteri buraya Osmanlı döneminde Anadolu’dan tahıl, tarım ürünleri, yiyecek maddeleri ya da hayvan

¹⁷Pamuk, Avrupa’da ve dünyanın farklı noktalarında meydana gelen savaşlar nedeniyle ülkeler tarafından talebi artan bir maddeydi. Uluslararası talep arttığı için dış piyasalarda fiyatı yükselen pamuk, devletin teşvikiyle Batı Anadolu ovaları, Çukurova ve Mısır gibi yerlerde yaygınlaştırmaya çalışılıyordu. Sakız Adası’nda pamuğun yetişmez derecede az olduğuna dair 10 Kanunuevvel 1278 (22 Aralık 1862) tarihli resmi yazı sureti için (bkz.BOA.MVL.409/23).

¹⁸ Sakız kanunnamesi olarak bilinen ve 11 Muharrem 1277 (30 Temmuz 1860) tarihinde çıkarılan bir kanuna göre kaleye yerleştirilen 2 bin kile İstanbullu buğday İzmir eyaletinden satın alınmıştı. Bu tarihte kalede bulunan 12 bin kile buğdayın yıl sonuna kadar parça parça değiştirilmesi öngörülmüştü. Değiştirilmesinin sebebi üç sene içinde buğdayın nem ve sıcaklığın da etkisiyle çürümeye yüz tutmasıydı (bkz. BOA.A.MKT.MHM.189., s.80).

¹⁹ Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine konu ile ilgili olarak gönderilen resmi yazının tarihi 2 Haziran 1307’dir. (14 Haziran 1891) (bkz. BOA.DH.MKT.1843/5).

nakledilmesine neden olmuştur. Bu sayede adanın iklim koşullarına bağımlı tarımsal üretiminden kaynaklanan kıtlık ve açlıkla başa çıkılabiliştir. Öyle anlaşıyor ki temel tüketim maddesi kaynağı olarak Anadolu'nun destek ve himayesi olmasa Sakız Adası'nın nüfusu azalacak ve burada ticaret dâhil olmak üzere iktisadi faaliyet yeterince gelişme imkanı bulamayacaktı. Buna karşılık Sakızlı tüccarlar olmasa batı Anadolu'nun gözde şehri İzmir, 17. ve 18. yüzyılda yakalamış olduğu gelişme ivmesini yakalayamayacaktı. Bu gerçekten çıkarılacak sonuç günümüzde karşılaşılan ekonomik, ticari, ekolojik, zirai ya da insani sorunların çözümünde Yunan ve Türk hükümetlerinin işbirliği ve yardımlaşma zemininde hareket etmesi her iki yer için de olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Günümüzde Sakız Adası'nda yaşayan nüfusun içinde eskiden olduğu gibi azımsanamayacak büyüklükte bir Türk nüfusu yoktur. Bunlar çeşitli sebeplerle Anadolu'ya göç etmişlerdir. Ancak onların çocukları ve torunlarının adaya olan ilgisi devam etmektedir. Turizm sektörü vasıtasıyla her sene başta bu ada olmak üzere çok sayıda Yunan adasına yönelen Türk turist akını bunun bir göstergesi sayılabilir. Aynı coğrafi potada birleşmenin ve iyi-kötü, acı-tatlı anıların hayat verdiği ortak bir hafıza, kuşaktan kuşağa aktarılacak hâlen varlığını sürdürmektedir. Bu itibarla Türk ve Rum halkları arasında hâlihazırda aşılamayacak büyük sorunlar yoktur. Geçmişin ortak mirası ve yaşanmışlıkları bu iki halk arasında başta ticaret, sanayi ve tarım olmak üzere pek çok yeni işbirliği ve ortak çalışmanın mayasını oluşturmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Chios Island, a stunning extension of Western Anatolia in the Aegean Sea, is separated from the Anatolian peninsula by a narrow canal just 2 miles wide. This unique geographical position has profoundly influenced its history, culture, and economy over the centuries. The island's strategic location made it a crossroads of civilizations, connecting the East and the West. According to Gustav von Eckenbrecher, a notable observer of the region, Chios enjoys a temperate climate that is neither too dry nor too humid, making it an ideal place for habitation. The weather strikes a perfect balance, unlike the extreme dryness of Athens or the excessive humidity of Rhodes. For example, in Rhodes, an unprotected piece of iron can rust within a day or two, even without rain, while in Athens, the same piece of iron remains unaffected throughout the summer. Similarly, the winters in western Anatolia are mild, rarely requiring heating, whereas further north, near the Dardanelles, harsh frosts create ice thick enough to support the weight of people and horses.

This favorable climate made Chios a habitable and attractive place for settlement, allowing its population to thrive for centuries. During the Ottoman period, the island was predominantly inhabited by Greek non-Muslims. However, with migrations from Anatolia, the Turkish population gradually increased, becoming the second-largest ethnic group on the island. Despite its natural beauty and strategic location, Chios faced significant challenges due to its limited natural resources. The island lacked sufficient underground and above-ground wealth, which led to periodic famines during droughts. To address this, grain had to be imported from nearby regions in Western Anatolia, such as İzmir, Çandarlı, Aydın, Ayvalık, and Manisa. The geographical proximity of these settlements made it easier and more cost-effective to transport essential supplies to the island, ensuring the survival and prosperity of its inhabitants.

The scarcity of natural resources on Chios compelled its inhabitants to specialize in trade, particularly maritime commerce. By the 18th century, Chios had become a hub for maritime trade, with its merchants playing a pivotal role in the regional economy. They purchased grain from the Crimea region in the northern Black Sea and transported it to Europe, amassing considerable wealth in the process. Chios merchants established shops and stores across Europe, as well as in major Ottoman cities like Istanbul and İzmir. In İzmir, they monopolized the cloth trade, while also exporting goods such as rugs, carpets, and yarns from Isparta and Burdur to European markets via the ports of İzmir and Chios. This trade network not only enriched the

merchants but also integrated Chios into the broader economic systems of the Mediterranean and Europe.

The commercial activities of Chios merchants significantly contributed to the economic development of Western Anatolian cities. At the same time, the growth and enrichment of Chios and its merchants were deeply intertwined with the prosperity of Western Anatolia. Farmers, weavers, shepherds, and blacksmiths in these regions played a crucial role in supplying the raw materials and goods that Chios merchants traded internationally. This mutual dependence created a cycle of positive development for both regions. For example, the agricultural products of Western Anatolia—such as wheat, cotton, figs, and tobacco—gained value in global markets thanks to the efforts of Chios merchants. Conversely, the success of these merchants in Europe and beyond brought prestige and economic benefits to Western Anatolia. The relationship between Chios and Western Anatolia was not just economic but also cultural, as the exchange of goods often led to the exchange of ideas, traditions, and innovations.

This symbiotic relationship between Chios and Western Anatolia exemplifies the win-win principle in trade. The island's merchants acted as intermediaries, connecting the agricultural wealth of Anatolia with the demands of European markets. In doing so, they not only enriched themselves but also fostered economic growth and cultural exchange between the two regions. The story of Chios is a testament to how geography, climate, and human ingenuity can come together to create a thriving and interconnected community. Despite its limited natural resources, Chios leveraged its strategic location and the skills of its people to become a vital link in the trade networks of the Eastern Mediterranean, leaving a lasting legacy of cooperation and mutual benefit.

The island's history also highlights the resilience and adaptability of its people. Faced with the challenges of limited resources, they turned to trade and maritime commerce, transforming Chios into a bustling hub of economic activity. The merchants of Chios were not just traders but also cultural ambassadors, facilitating the exchange of goods, ideas, and traditions between the East and the West. Their success was not just measured in wealth but also in the lasting impact they had on the regions they connected. The story of Chios is a reminder of the power of human ingenuity and the importance of cooperation in overcoming challenges and achieving prosperity. Through their efforts, the people of Chios turned a small island with limited resources into a vital player in the Mediterranean trade network, leaving a legacy that continues to inspire to this day.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Etik kurul gerektiren bir çalışma değildir. / Ethics committee pieces are not a study.

Yazar Katkı Oranı/ Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

Kaynakça

1.Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Defteri Tasnifi Başmuhasebe Kalemi Fonu:(D.BŞM.d.):5792.

Bâb-ı Defteri Tasnifi Başmuhasebe Kalemi Muhallefat Defteri Fonu (D.BŞM.MHF.d.):12499.

Sadaret Tasnifi Mühimme Evrakı Fonu (A.DVNS.MHM.d.): 55, 112, 121, 129, 135.

Cevdet Tasnifi Askeriye Fonu (C.AS.):1027.

Cevdet Tasnifi Belediye Fonu(C.BLD.):103.

Cevdet Tasnifi Maliye Fonu(C.ML.): 252, 312, 356, 644, 689.

Dâhiliye Tasnifi Mektubi Fonu(DH.MKT.):1843.

Dâhiliye Tasnifi Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Fonu:29.

Dâhiliye Tasnifi Şifre Fonu (DH.ŞFR.):427.

Haritalar Tasnifi (HRT.h.):424.A. , 722-1.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT.):1222.

İrade Tasnifi Meclis-i Vâlâ Fonu (İ.MVL.):35

Hariciye Nezareti Tasnifi Umur-ı Hukukiye Muhtalita Müdiriyeti Fonu(HR.UHM.): 274, 314.

Maliye Nezareti Tasnifi Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti Tasnifi(ML.EEM.):74.

Sadaret Tasnifi Amedi Kalemi Defterleri Fonu (A.AMD.):32.

Tapu-Kadastro Tasnifi Genel Müdürlük Defterleri Fonu (TK.GM.D.):48.

Meclis-i Vâlâ Tasnifi Meclis-i Vâlâ Fonu:(MVL.):18.

Sadaret Tasnifi Mühimme Kalemi Evrakı Fonu(A.MKT.MHM.):189.

2. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(COA)

Kararlar Daire Başkanlığı 97/127. Karar Sayısı:17525.

Muamelat Genel Müdürlüğü 4/5375.

3.Araştırma-İnceleme Eserler

Ak, G.,(2014). Tarih, Deniz ve egemenlik: Egenin ısporadları menteşe adaları’ nın dünü ve bugünü, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, s.283-313.

Başaralı, H. (2012), XIX. Yüzyılda Sakız Adası ticareti, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dal, D., (2008.), XVIII. Yüzyılda Sakız Adası, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Faroghı, S. (2008). *Osmanlı şehirleri ve kırsal hayat*, Çeviren: Sonnur Özcan, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008.

Goffman, D., (2014), *Osmanlı dünyası ve Avrupa, 1300-1700*, Çeviren: Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul.

Güran, T. (2017), *Resmi istatistiklere göre Osmanlı toplum ve ekonomisi*, I. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kafoıd Charles A. & Kafoıd Prudence W. (1822). *A history of the island of Chios*. California University.

- Kahraman, S.A. , (2011), *Günümüz Türkçesi ile evliya çelebi seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, 9. Kitap, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Konstantinos, G., Nikolaos, P., Didaskon G., Mpelabilac, N, (2006), *Ta kastrohoria tis xion, idimiourgia tous domi tous*, Atina.
- Örenç, A. F., (2009), Sakız Adası, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul, s.6-10.
- Özsoy, E. (2010), XVI. Yüzyıl Alman seyahatnamelerine göre Akdeniz, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tuğlacı, P. (1985), *Osmanlı şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Vlasto's, A. M. (1913), *A history of the island of Chios, AD.70-1822*, Davy and Sons at the Dryden Press, London.
- Von Eckenbrecher, G., (1845), *Die insel chios*, Bei G.Betge, Berlin.
- Yalçın, Ş. (2018), Evliya Çelebi ile bazı seyyahların gözlemlerinden yeniçağ'da Sakız Adası, *Social History, Economic and Social History of the Ottoman Empire*. (https://www.academia.edu/42860464/Evliya_%C3%87elebi_ile_Baz%C4%B1_Seyyahlar%C4%B1n_G%C3%B6zlemlerinden_Yeni%C3%A7a%C4%9Fda_Sak%C4%B1z_Adas%C4%B1).

4.Gazeteler

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 2, Sayfa 2, 4 Teşrinisani 1883

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 35, Sayfa 2, 26Teşrinisani 1883

5.İnternet Kaynakları

(<http://www.archive.org/details/historyofislandoblasrich>, (Erişim Tarihi:10.09.2024).